

SPORT JURNALISTLARI NUTQIDA METAFORALARNING IFODALANISHI

*Hamidov Haydar Azamatovich,
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari
universitetining qarshi filiali tadqiqotchisi*

Annotasiya: maqolada ommaviy axborot vositalari, jumladan, elektron saytlarda, ijtimoiy tarmoqlarda fikr ifodalashda metaforalardan foydalanish imkoniyatlari va sport jurnalistlari nutqida metaforalarning yangi ma'no va ifoda qirralarning namoyon bo'lishi, o'zbek va dunyo tilshunosligida shunday metaforalarning o'rganilishi bilan bog'liq holda tahlil qilgan.

Kalit so'zlar: sport jurnalistikasi, terminlar, ma'no ko'chish yo'llari, o'xshashlik asosida ma'no ko'chishi, ijtimoiy tarmoq, ommaviy axborot, publisistik matn, diskurs, sayt.

ВЫРАЖЕНИЕ МЕТАФОР В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ В СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЯХ

*Хамидов Хайдар Азаматович,
Исследователь Каршинского филиала Ташкентского университета
информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезми по электронной
почте:*

Аннотация: В статье проанализированы возможности использования метафор в средствах массовой информации, в том числе на электронных сайтах, в социальных сетях, а также новые смысловые и выразительные грани метафор в этих контекстах, в связи с изучением таких метафор в узбекской и мировой лингвистике.

Ключевые слова: пути миграции смысла, миграция смысла по аналогии, общественная сеть, СМИ, публицистический текст, дискурс, сайт.

EXPRESSION OF METAPHORS IN JOURNALISTIC TEXTS ON SOCIAL NETWORKS

*Khamidov KhaidarAzamatovich,
Researcher of Karshi branch of Tashkent University of Information
Technologies named after Muhammad al-Khorezmi by e-mail:*

Abstract: The article analyzes the possibilities of using metaphors in the media, including on electronic websites, in social networks, as well as new semantic and expressive facets of metaphors in these contexts, in connection with the study of such metaphors in Uzbek and world linguistics.

Keywords: ways of migration of meaning, migration of meaning by analogy, public network, mass media, journalistic text, discourse, website.

Kirish. Zamonaviy olimlar kontseptual nazariyani ishlab chiqmoqdalar. Jumladan, metafora, korpus tilshunosligi, psixolingvistika usullariga tayanib, badiiy, publisistik nutqda metafora ustida tadqiqotlar olib borilmoqda. Nutqni tanqidiy tahlil qilish. Aslida publisistik nutqda metaforaning ustun xususiyati shaxs tomonidan belgilanadigan vaqti-vaqti bilan o'zgarib turadigan muallifning uslubi va metafora ishlatishning o'ziga xos konteksti bilan shartlangan, yagona rivojlanishga urinishlarga

olib keladi.

Metaforani jiddiy va chuqur tekshirish XX asrdagina hind, Xitoy faylasuf va tilshunoslarning asarlarini o'rganish evaziga amalga oshirila boshladi. Antik davr falsafasining tadqiq davri gullab-yashnagan XX asrda metafora tilning kommunikativ, nominativ, bilish maqsadlarining ajralmas qismi sifatida talqin qilindi.

Bu vaqtda metaforani o'rganuvchi qiyosiy nazariya J.Serl va M.Blek tomonidan jiddiy tanqidga uchradi. J.Serl metaforani ikki semantik ma'noning verbal, ya'ni metaforik ifoda va aynan bo'lgan kontekstual qurshovning ta'sirlashuvi yoki oppozitsiyasiga bog'liq deb ta'kidladi.

M.Blek esa fanda birinchilardan bo'lib metaforani «qiyosni ifoda etuvchi emas, yuzaga keltiruvchi» sifatida ta'rifladi.

D.S.Xudayberganova metaforalarni matnda muhim kognitiv-semantik ahamiyat kasb etish bilan birga, til egalarining milliy-madaniy tafakkuriga xos jihatlarni namoyon etuvchi hodisa sifatida baholaydi va o'xshatish hamda metaforalar asosiga qurilgan matnlarning muayyan tilda qoliplashgan matn shakllarini aniqlash imkoniyatini berishini aytadi. Olima ularni matnning presedent shakllari sifatida baholaydi.

Matndagi lingvistik metaforalarni aniqlashning ishonchli usuli. Darhaqiqat, metaforalarni aniqlash va talqin qilishda publisistik nutq o'ziga xos boshqa nutq turlari bilan taqqoslaganda kontekstda ajralib turuvchi xususiyati mavjud.

Metaforani so'zlovchining lisoniy-mental doirasi bilan chegaralash mushkul: insonning metaforalardan foydalanish bilan bog'liq faoliyati uni erdagi qolgan mavjudotlardan farqlantirib turuvchi yana bir jihatdir.

Zamonaviy metaforologiyada publisistik diskursda turli xil metafora turlarini ajratish tendentsiyasi mavjud.

Shunday qilib, olimlar kognitiv noan'anaviy metafora mavjudligini ikki yo'l bilan tushuntiradilar. Birinchisi, ushbu turdagi metaforalarning aksariyati an'anaviy metaforalarni kengayish yoki ixtisoslashuv orqali o'zgartirish orqali hosil bo'ladi. Kengaytma deganda an'anaviy metaforaning o'zgarishi tushuniladi, unda u og'zaki manba sohasidagi yangi kontseptual element tomonidan kognitiv ravishda qo'zg'atilgan yangi lingvistik vositalar yordamida amalga oshadi.

Ijtimoiy tarmoqlardagi publisistik matnlarda metaforalarning ifodalanishi.

Ishda ommaviy axborot vositalari, jumladan, elektron saytlarda, ijtimoiy tarmoqlarda fikr ifodalashda metaforalardan foydalanish imkoniyatlari va mazkur kontekstlarda metaforalarning yangi ma'no va ifoda qirralarning namoyon bo'lishi, o'zbek va dunyo tilshunosligida shunday metaforalarning o'rganilishi bilan bog'liq holda tahlil qiligan.

Metafora ilmning turli sohalarga kirib kelgan, jumladan, adabiyotshunoslik, mantiq va falsafadan muhim bilish va bilganlarini ifoda etish vositasi. Metaforaga doir izlanishlarning keng tarqalishi mualliflarni ko'proq e'tibor berishga undadi, aslida uning estetik qiymatidan ko'ra amaliy ahamiyatiga ko'proq e'tibor berish kerak. A.P.Chudinov kabi mualliflar tomonidan metaforaga kognitiv yondashuv M.Lakoff Jonson, N.D.Arutyunova, Yu.I.Liven va boshqalarda uchraydi.

N.D.Arutyunova «metafora va diskurs» asarida quyidagilarni bayon qiladi: «metafora amaliy ahamiyatga ega.[1]...Undan har qanday sohani tushunish va tushuntirishda qurol sifatida foydalanish mumkin, jumladan, psixoterapiya suhbatlarida va aviakompaniya uchuvchilari o'rtasidagi suhbatlar, marosim raqslari va til dasturlash, san'at ta'limi va kvant mexanikasi va boshqalarda qo'llash o'zaro muloqotni samarali, ta'sirchan va foydali qiladi.

Metafora, qacda bo'lmasin, har doim bizning tushunchamizni boyitadi ...».[1]

N.D.Arutyunovaga ko'ra, metaforik ijodkorlik harakati joylashgan semantik jarayonlar turli asosida: sinonim rivojlantirish vositalar, yangi qadriyatlarning paydo bo'lishi, polisemiyaning yaratilishi, tizimlarning rivojlanishi terminologiya va emosional-ekspressiv so'z birikmalaridir. Shuningdek, bizning ongimizda tasvirni yaratish va tasavvurga murojaat qilib, metafora degan ma'noni hosil qiladi[1].

«Metafora» atamasi ilk bor qadimgi Yunonistonda paydo bo'lgan. Ma'lumki, metafora «yashirin taqqoslash» bo'lib, uning asosi ruhiy taqqoslashdir. O'xshatish tuyg'usi, nafaqat ob'ektlar o'rtasida anglangan dunyo, balki muayyan ob'ektlar va abstrakt tushunchalar o'rtasida o'xshashliklarni topish imkonini beradi. Shuni ta'kidlash kerakki, har bir olim o'z g'oyasi, uning tasnifi va vazifasi, shuningdek, o'z ta'rifini metaforalar orqali taklif qildi. Metaforani birinchi bo'lib

Antropomorfik metafora. Bu inson va unga tegishli (xos) bo'lgan (tana a'zosi, kiyimi) predmetlar nomi asosida hosil qilingan metafora bo'lib, oyoq, qo'l, og'iz, til, tish, quloq, eng, yoqa kabi leksemalar ma'nosining metaforik usulda ko'chishi[6].

O'zbek ommaviy axborot vositalarida ham jurnalist va Blogerlar o'z fikrlarini tez tushunilishi va samarali ta'sir ko'rsatishi uchun metaforalardan foydalanadi. Ayniqsa, gazeta sarlavhalarida antropomorfik metaforalarni qo'llash ko'plab kuzatiladi. Masalan: «Kun.uz» nashrida «Rost24.uz tahririyatiga bosim bo'lgani aytilmoqda.

Saytda e'lon qilingan «xalqaro moliyaviy kriminallar ro'yxatida ko'ringan o'zbek oligarxi» nomli publisistik surishtiruv o'chirilgan. Maqola muallifi, sayt bosh muharriri Anora Sodiqovaga nisbatan tahdid bo'lgani aytilmoqda» sarlavhasi ostida maqola berilgan. Bunda «bosim» so'zi, albatta, insonga nisbatan olingan ko'chma ma'nodir. Maqolaning dastlabki, jumlasida ham metafora qo'llangan «xalqaro moliyaviy kriminallar ro'yxatida ko'ringan o'zbek oligarxi» nomli publisistik surishtiruv o'chirilgan. Mazkur jumlada «o'chirilgan» so'zi ham, albatta, o'chirmoq fe'lining denotativ ma'nosi emas, o'xshashlik asosida ma'no ko'chishi kuzatiladi.

Yana shu maqolaning o'zida zanjir so'zi ham metaforik ma'noda qo'llaniladi. Bu o'rinda zanjir predmetlarni bir-biriga bog'lovyai emas aloqadorlikni ifodalab kelmoqda: «muallifga ko'ra, sobiq senator, O'zbekiston futbol federasiyasi (hozirda assosiasiya) sobiq prezidenti Mirabror Usmonovning o'g'li – O'zbekiston futzal assosiasiyasining sobiq vise-prezidenti Jahongir Usmonovga tegishli bir necha kompaniyalarning zanjiri offshor hududlarga borib taqaladi.»[8].

Buni jadval shaklida quyidagicha ifodalash mumkin: «Kun.uz» nashrining «Internetda uni otga sudratib jazolashni taklif qilganlar paydo bo'lgan. Yigitning onasi o'g'lining beparda so'zlari uchun jamoatchilikdan uzr so'radi.

Ko'p o'tmay Toshkent viloyati hokimligi hammamizni bo'ralatib so'kkan yigitning videosini tarqatdi. U axloqsiz qilmishi uchun xalqdan yig'lab kechirim so'rarkan, o'sha paytda mast holatda bo'lganini aytadi.»[9] o'ylamay og'iz yirtish qamoq bilan yakun topdi. Oqqo'rg'onliklarni junbishga keltirgan voqea tafsilotlarinomli maqolasi ham metaforik ma'no kasb etmoqda, mazkur ko'chma ma'noli so'z asli insonlarga xos bo'lgan xususiyatni ifodalaydi, biroq ommaviy axborot vositalari tilida antropomorfik metaforani hosil qilayotganini kuzatish mumkin.

«Rost.uz» saytida ham metaforalardan samarali foydalaniladi: Alisher Qodirov: kurashimiz yoki majruhga aylanamiz. «Milliy tiklanish» demokratik partiyasi etakchisi Alisher Qodirov Rost 24 saytida berilgan video so'rovnomaga https://t.me/rost_24uz/5693) munosabat bildirdi. Qodirov so'rovnomada aholining Putinni yoqlab bergan javoblariga nisbatan «biz ma'nan, ruhan va jismonan jiddiy jarohatlangan millatimiz» deya fikr bildirgan (<https://t.me/>). «yo matonat va sabr bilan kurashimiz va bu jarohatdan qutulib qaddimizni rostlaymiz, yoki yana og'zi ochiq, oyoq-qo'li

shol majruhga aylanamiz... Bu haqorat emas, haqiqat», deydi u. Publisistik matnlarda soʻzlar koʻchma maʼnolarda qoʻllanganda oʻxshatishga asoslangan lisoniy vositalar kuchaytirilgan darajalarda ham qoʻllaniladi:

жароҳатланган
мажруҳ
қўли шол мажруҳ

Mazkur matnda «majruh», «yoqlab», «jarohatlangan», «qadri rostlamoq» kabi soʻz va iboralar koʻchma maʼnoda qoʻllanib, insonning emas, jamiyat yoki millatning xususiyat va holatlarini ifodalab kelmoqda.

«Menimcha» teleloyahasining navbatdagi sonida tahlil qilinadigan mavzular: - qish qahratonidagi kurash maydoni: bir tomonda qattiq sovuq, ikkinchi tomonda qatʼiy Iroda va matonat; - shaharsozlikdagi xatolarning achchiq oqibatlar va saboqlari;(UzA)

Shunday qilib, materialni tahlil qilish shuni koʻrsatadiki, fiziologik metafora batafsil tuzilgan va yuqori pragmatik salohiyatga ega. Model «tana», «tana qismlari», «tashqi koʻrinish», «inson xarakteri» ramkalaridan iborat.

қаттиқ совуқ
қатъий ирода
қатъий матонат
аччиқ сабоқ
аччиқ оқибат

Metafora tadqiqi koʻp yillar davomida buyuk mutafakkirlar, olimlar, rassomlar va shoirlarning diqqatini jalb etdi. Metafora ilmning turli sohalarga kirib kelgan, jumladan, adabiyotshunoslik, mantiq va falsafadan muhim bilish va bilganlarini ifoda etish vositasidir. Metaforaga doir izlanishlarning keng tarqalishi mualliflarni koʻproq estetik jihatlarga eʼtibor berishga undadi, aslida uning estetik qiymatidan koʻra amaliy ahamiyatiga koʻproq eʼtibor berish kerak.

Publisistik matnlarda metaforaning barcha turlarini uchratish mumkin. Buni jadval koʻrinishida ham taqdim qishi mumkin:

Metaforalarning futbol jurnalistikasiga doir maqolalar matnida qoʻllanilishiga quyida bir qator misollar asos uchun keltirildi:

Yevropa klublari transfer bozorida maksimum harakat qilishga kirishdi. 31 yanvar kuni qitʼadagi aksar ligalarda qishki transferlar «oynasi» yopiladi, shundan keyin jamoalar tarkibni faqat yozga borib kuchaytirishi mumkin. Odatda boʻlgani kabi, bir qator katta transferlar taqdiri soʻnggi kunda hal boʻladi. Quyida — bugun amalga oshishi mumkin boʻlgan asosiy transferlar haqida. Bunda «transfer bozori», «oynasi yopildi» soʻz birikmalarida maʼno qoʻchish hodisasi yuz bergan.

т/р	Матнда кўлланилган метафора	Контекстдаги маъноси	Асл маъноси
1.	Гибрид дарсликлар	Турли тажрибаларнинг умумлашган шакли	Кимёвий аралаш модда
2.	Тадбиркорга эркинлик берилса, кўллаб-қувватланса, ривожланади. гуркираб	Барқарор, тез ривожланиш	Ўсимликларга нисбатан фаол ривожланиш маъносини ифодалайди.
3.	Мустаҳкам даромадга эга бўлди	Ўсиб борувчи фойда	Маҳкам, бақувват
4.	«Темир гумбаз» ҳаво мудофаа тизими келаётган ракеталарни танийди.	Сезади. Аниқлайди.	Аввал кўрганини қайта хотирлаш
5.	Кучли тадбиркорлар шаклланди.	Рақобатбардош	Бақувват
6.	Бугун Нодирбек хиндистонлик, Синдоров бразилиялик шахматчи билан куч синашади	Мусобақалашмоқ	Жисмоний кучларни синаш

1-jadval. Metaforlarning kontekst va asl ma'nolari

Xulosa qilib aytish mumkinki, antropomorfik metaforalarning bajaradigan funktsiyasi va pragmatik xususiyatlariga doir jahon tilshunosligida ko'plab yondashuvlar mavjud. Biroq metaforalarning, antropometaforalarning ening asosiy vazifasi so'zlovchining mavhum (ommabop, ilmiy ommabop) nutqini tushunarli ta'sirchan shaklda ifodalashdir. Ayniqsa, publisistik matnlarda, gipotezalar, siyosiy, hatto rasmiy ma'lumotlarni jamiyatning istalagan dunyoqarashdagi a'zosiga tushunarli obrazli tarzda bayon qilishda metaforalarning o'rni nihoyatda muhim. Ta'kidlash lozimki, jahon tilshunosligida publisistik diskursda antropomorfik metaforalar keng o'rganilmoqda. Bu borada mamlakatimizdagi iqtisodiy muloqotni samarali qilish uchun tijoriy matnlarda metaforalar tadqiqini ommalashtirish lozim.

Publisistik matnlar tahlili shuni ko'rsatdiki, ijtimoiy tarmoq matnlari muallifi ot so'z turkumiga doir, ya'ni tana a'zolariga bog'liq antropomorfik metaforalardan kam foydalanib, asosan, fe'l so'z turkumlari asosida insonga xos harakat va holatlarni boshqa mavjudotlarga ko'chirish orqali o'z tuyg'ularini bayon qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс. Вступительная статья к сб.: Теория метафоры, - М.: Прогресс, 1990.
2. Аристотель. Поэтика. М., 1984. 45-б.
3. Лагута О. Н. Метафорология: теоретические аспекты / Новосибир. гос. ун-т. -Новосибирск, 2003. Ч. 1. –С.7.
4. Серль Дж. Метафора // Теория метафоры. -М.: Прогресс, 1990. –С. 56
5. Блэк М. Метафора // Теория метафоры. -М.: Прогресс, 1990. –С. 102
6. Худайбергана Д.С. Ўзбек тилидаги бадий матнларнинг антропоцентрик талқини. Докторлик диссертацияси автореферати. –Т., 2015. –Б.18.